

Region. Verden. Arkipelag

– Nordisk litteratur og Tomas Tranströmers Östersjöar*

Dan Ringgaard, Aarhus University (Keynote Speaker)

CSS Conference 2019, published in July 2020

Regionen som mellemskala

I *FUTURES OF COMPARATIVE LITERATURE*, ACLA's State of the Disciplinary Report, diskuterer Christopher Bush perspektiverne ved at arbejde med „Områder: større end nationen, mindre end verden“ (171). Han taler om „kritisk regionalisme“ som „en general trend i litteraturforskningen“, og betegner den som en „beskæftigelse med nye (eller fornyede) geografier der bevæger sig hinsides nationen men modstår centrifugalkraften, fristelsen fra ‘verden’“ (171). Områder, i denne betydning, „er heterogene og, i modsætning til områdestudiernes områder, på ingen måde gensidigt udelukkende“ (171). Idet han ikke betragter verdenslitteratur som et redskab for den alt for fristende globale centrifugalkraft, men som „en vifte af adskilte og sågar modsigende bud på hvad der kommer efter nationalbaserede litteraturstudier“, foreslår Bush feltet for „det overnationale men subglobale“ som et lovende arbejdssterræn. (172). Områder „gennembryder det nationale grænser, men bibeholder tilstrækkeligt specificitet til at tillade dybdegående forskning og viden om for eksempel de relevante sprog“ – på trods af risikoen for at også det regionale studie kan gentage svaghederne ved den nationale litteraturhistorie ved at trække unødvendigt hårde grænser og være tilbøjelig til at homogenisere litteraturen inden for disse grænser (172).

Men er området, eller regionen som er det ord jeg vælger at bruge, virkelig løsningen på skismaet mellem globaliseringens glatte rum og det lokales træghed, risikerer den ikke blot, sådan som forbeholdene antyder, at gentage velkendte mønstre bare på en anden skala? Resulterer den ændrede skala i sig selv i nye måder at læse og forstå på, fremprovokerer eller tillader den nye tilgange, eller vil den vise sig overflødig hvis den ikke er ledsaget af en anden måde at tænke sammenlignende litteratur på?

Naturligvis påstår Bush ikke at regionen som en mellemskala uden videre kan løse de problemer som de her spørgsmål implicerer, men han taler dog om et „kvalitativt kompromis mellem nationen og verden“ (172). En indflydelsesrig forgænger for sådan et kvalitativt kompromis

* Denne artikel er en oversættelse fra engelsk af „The Making of a Region. The Making of a World Nordic Literature and Tomas Tranströmer's Östersjöar“, i Debjani Ganguly (ed.): *The Cambridge History of World Literature*, vol. I-2, Cambridge U.P. 2019.

finder man i Milan Kunderas essay „Die Weltliteratur“: „Man kan forestille sig et trin mellem *den store kontekst* som er verden og *den lille kontekst* som er nationen: *en medierende kontekst*. Mellem Sverige og verden er det trin Skandinavien. For Columbia er det Latinamerika. Og for Ungarn, for Polen?“, spørger han, og svarer: „Centraleuropa“ (291).

Ved nærmere eftersyn viser Kunderas medierende kontekst sig at være mindre af et kvalitativt kompromis mellem nationen og verden og mere en flugt fra nationen til verden. I stedet afslører det sig som en måde at undslippe to slags provinsialisme som begge, på hver deres måde, forhindrer den æstetiske værdsættelse af litteratur der for Kundera per definition er kosmopolitisk. De små nationer er i deres provinsialisme tilbøjelige til at betragte den nationale litteratur som efterplabren, uhjælpeligt fjernt fra verdenslitteraturens store kredsløb og til at behandle den historisk og kulturelt fremfor æstetisk. Hvorimod de store nationers provinsialisme består i ikke at bemærke verden udenfor fordi deres egen litteratur udgør en verden i sig selv – samtidig med at også de er tilbøjelige til at ignorere den æstetiske dimension og opfatte deres litteratur som kulturelt gods.

Formålet med den medierende kontekst er således at befri litteraturen for to slags provinsialismer. Kundera peger på hvordan de fire store „antimoderne modernister“ (Kafka, Musil, Broch and Gombrowicz) undslipper nationallitteraturens fængsel og bliver verdenslitteratur når man først har sagt det magiske ord ‘Centraleuropa’ (299). Nedenunder den tredelte model som Kundera foreslår, skjuler sig Goethe’s dualisme mellem nationallitteratur og verdenslitteratur: Den eneste måde man kan give en roman æstetisk værdi, er ved at lade den „omfavne verdenslitteraturens *store kontekst*“ (292). Det er altså den vi skal ud i. Selvom han retter opmærksomheden imod Centraleuropas mellemskala og hævder et vist historisk slægtsskab mellem de fire romanforfattere jeg lige nævnte, så er regionens funktion ikke at forhandle mellem det nationale og det globale. Der er ingen angst for det globale hos Kundera, kun en vis kulturel forankring, en besindelse hvad angår rækkevidden af den enkelte litteratur som afholder ham fra at bevæge sig ud over det kulturelt beslægtede.

Kunderas essay afslører at skala og indstilling ikke nødvendigvis går hånd i hånd. Han kritiserer provinsialismen og advokerer for kosmopolitismen, omend en kosmopolitisme på et regionalt niveau. Hvis vi hæfter os ved ordets oprindelige betydning som er at kosmopolitten bebor både verden (kosmos) og byen (polis), så passer begrebet fint med ideen om en medierende kontekst. Men for Kundera lader kosmopolitisme til først af alt at betyde verdensborgerskab. Som verdensborger vælger han side til fordel for det globale og hans idé viser sig at være mindre velegnet til at løse det skisma mellem glat globalitet og lokal træghed som Bush pegede på. Skala kan ikke gøre det i sig selv. Man kan godt gå op eller

ned i skala og stadig opretholde en kosmopolitisk indstilling.

Modstandsformer

Hvilken indstilling eller tilgang er det så der er brug for? Når Bush taler om globaliseringens centrifugalkraft antyder han en kritisk modstand til global homogenisering sådan som den er blevet formuleret af blandt andre Gayatri Chakravorty Spivak, Ursula K. Heise og Emily Apter. Deres kritik går i forskellige retninger, men de er fælles om at fremhæve henholdsvis andethed, brud og uoversættelighed på bekostning af sømløse forbindelser og uhindret bevægelse.

I *Death of a Discipline* foreslår Spivak at udskifte den abstrakte klode med planeten, ikke som klodens modsætning (det ville være den holistiske jord), men som en forskelsfigur. Som figur i retorisk forstand er planetariteten „ubestemmelig og alligevel må vi forsøge at disfigurere den“ (71). At disfigurere figuren vil sige at afkode den på en måde der samtidig forvrænger og ændrer den så den på samme tid bliver lig med og ulig sig selv. Med ét ord skal figuren gøres uhyggelig. Spivak løfter Freuds begreb om det uhyggelige ud af dets maskuline europæiske sammenhæng for at benytte det som et redskab med hvilket „planet kan overskrive kloden“ (72). Det figurative sprog udsætter sandheden ved konstant at tilføje nye sanselige verdener. Den navigerer mellem epistemologi og fænomenologi, mellem erkendelse og anskuelse. Opgaven for litteraturstudierne bliver at indgå i en figurativ diskurs hvor den fortsatte produktion af mening afhænger af fænomenets andethed. Sådan set udfordrer Planeten på den ene side de optimerede strømme af ensartede værdier som tilskrives globaliseringen (dvs. Kloden), og på den anden den ukritiske holisme som er karakteristisk for den tidlige økokritik (dvs. Jorden).

I *Sense of Place and Sense of Planet* deler Ursula K. Heise Spivaks skepsis over for den tidlige økokritiks holisme, men foretrækker en revideret globaliseringsteori frem for Spivaks spekulative opmærksomhed på den overskrevne fænomenele virkelighed. Hun kritiserer forestillingen om Planet-Earth som en selvhvilende og selvgenererende i universet svævende klode. Billedet har lånt sig til holistiske og antiteknologiske ideologier, til dystopiske og utopiske fantasier. Heise erstatter det med billedet af den teknologisk traderede og symbolbehæftede Google-Earth. Kloden er én og sammenhængende, men set igennem lag af heterogene data. Der er ingen kontinuitet op og ned gennem lagene, men en dynamisk spredning af teknologier og informationer. Google-Earth er visualiseringen af den teknologisk implanterede natur. Det brud Heise insisterer på, er et af mediering og montage. Deterritorialiseringen har gjort sloganet ‘tænk lokalt, handl globalt’ forældet, ikke fordi lokale begivenheder ikke kan have globale virkninger, men fordi der ikke er nogen kontinuitet mellem

det store og det små. I stedet forslår Heise en økokosmopolitisme, eller kort sagt: globaliseringsteori plus brud (som i Ulrich Becks kosmopolitismebegreb) og inklusive natur.

Emily Apters bog *Against World Literature* er en konfrontativ kritik af verdenslitteraturens globale ambitioner, enten de har taget form af Franco Morettis totalkartografi af genrerne eller David Damroschs ideer om oversættelse på tværs af tid og sted. Hvis spørgsmålet som drev den nye interesse for verdenslitteratur var ‘Hvordan gør vi den sammenlignende litteratur reelt global?’, så er Apters utvetydige svar: „lad vær!“ Ikke fordi den sammenlignende litteraturforskning ikke skal omfatte alle verdens litteraturer, men fordi de globale aspirationer er tilbøjelige til at udviske de forskelle som er betingelsen for enhver sammenligning, og ender med at løbe markedets ærinde ved at opbygge alibier for lettilgængelige universitetskurser over litterære højdepunkter.

Apter foreslår uoversættelighed som en fortsat opmærksomhed på kompleksitet og forskel der pendler mellem Barbara Cassins etymologiske betydningsspredninger og Alain Badiou’s „subjektive sandhed“ (27). Med Shaden M. Tageldins ord fra artiklen „Untranslatability“ som også findes i den førnævnte ACLA-rapport: „Hvorfor fængsler uoversættelighed os lige nu? Jeg vil foreslå at uoversættelighed fascinerer komparatister i dag fordi ideen vipper på tærsklen mellem teologiens forestillede absolutisme og det verdsliges forestillede relativisme“ (234). Uoversættelighed peger altså i to retninger: imod det levede livs uoverkommelige prosa og imod en fornemmelse af noget unævneligt universelt – det sidste kender vi blandt andet fra Walter Benjamins indflydelsesrige essay om „Oversætterens opgave“.

I kapitlet om „Monde“ demonstrerer Apter kompleksiteten og de mange forskelle som er indeholdt i en flersproglig undersøgelse af termen ‘verden’. En vigtig distinktion som hun laver i kapitlet, går mellem græsk *kosmos* og latinsk *mundus* som verdenssystem og det tyske *Welt* som fænomenale verdener eller verdener for mig. En anden og relateret skelen er mellem det engelske „‘globalization’ (netværkssamfundets knusende enhedstotalitet) og [det franske] *mondialisation*“ (formningen af en verden) (187). Hvad mener vi i grunden med ordet ‘verden’ i ‘verdenslitteratur’, spørger Apter, og hepper på kompleksitetens og modsigelsens termer, *Welt* og *mondialisation*.

Man kan kritisere Apters angreb på forskningsfeltet verdenslitteratur for at være forenklet og foretrække Bushs forståelse af verdenslitteratur som „en vifte af adskilte og sågar modsigende bud på hvad der kommer efter nationalbaserede litteraturstudier“. Men man kan også optere for Apters skelen mellem en egentlig komparativ litteraturforskning og verdenslitteratur som den særlige tradition der igennem de seneste femten år er etableret af Damrosch, Moretti, Pascale Casanova og andre. Under alle omstændigheder formulerer Apter i lighed med Spivak og

Heise en modstand imod den globale homogenitet. Ved at understrege betydningen af andethed, brud og uoversættelighed tilbyder de en måde at kvalificere regionen på som et mellemfelt og som mere end en tom organisationsform på en ny skala. Med Spivak, Heise og Apter kan man tænke regionen som en modstand, både imod hvad Tageldin kalder den „smertestillende globalisme“ (234), og imod nationale grænsepatruljer. Men så snart det er sagt, rejser der sig et andet problem i horisonten. Er begreberne region eller område overhovedet egnede til denne type af modstand? Begge ord er jo territoriale, akkurat om nation eller klode. De antyder en betydelig grad af autonomi. Vi kan godt opsøge diverse modstandsformer, men hvis vi gør det inden for en beholdermetafor kan det måske være det samme.

Hvis den første udfordring for en regional komparatisme og ikke mindst en regional litteraturhistorie er at kvalificere skalaskiftet med en indstilling som kan øve modstand imod homogeniseringer, så er det næste hvordan vi undgår at lukke regionen om sig selv og dermed gøre den til en slags supnation. Indtil nu har jeg præsenteret min titels to første begreber: region og verden. Det første som en medierende kontekst, det andet i Apters mening som *Welt* (verdener for mig) og *mondialisation* (formningen af verden). Nu vil jeg præsentere det tredje begreb, arkipelaget.

I de såkaldte ø-studier er der inden for de seneste år opstået en interesse for arkipelaget, ø-gruppen, som en mulig løsning på problemet med beholder-metaforen.¹ Arkipelaget opfordrer ikke til utopisk isolatisme sådan som øen gør det, men det er heller ikke umådeligt og uden grænser som havet. Som et mellembegreb åbner arkipelaget et rum som er analogt med det rum regionen åbner. Hertil kommer at dets nøjagtige grænser er vanskelige at fastlægge, og at selve ideen om en gruppe forbundne øer midt i havet modsætter sig en territorial tænkning for i stedet at kalde på forestillinger om ruter og forbindelser inden for gruppen såvel som med den omgivende verden. Med Australien og Canada som eksempler er det blevet foreslået at temmelig mange nationer ved nærmere eftersyn er arkipelager (Stratford o.a.). Når først fokus er skiftet fra hovedlandet til antallet af enheder som udgør en bestemt nation eller region, vil vi ofte opdage at det vi ser er et mægtigt antal øer, store som små, i havet. Faktisk minder Jordan selv set udefra mest af alt om et arkipelag.

I artiklen „Island Movements: Thinking with the Archipelago“, argumenterer Jonathan Pugh for at arkipelaget fremhæver sted på bekostning af tid, samtidig med at det denaturaliserer den gængse forestilling om et sted som et afgrænset rum. Arkipelaget bliver i stedet metamorfosens sted: „Bevægelige have og skiftende ø-grænser decentrerer og skubber på radikal vis forestillingen om ‘øen’ hinsides det enkeltstående for at understrege flytbare, mangesidige og forbundne former“ (12). Med

¹ Begrebet er udviklet af Elaine Stratford o.a. (2011). *Island Studies Journal*, vol. 8, no. 1, 2013 er et temanummer om emnet. Elizabeth McMahon etablerer en forbindelse til planetaritets-begrebet og diskuterer arkipelaget i forhold til det postnationale. Frits Andersen (2018) foreslår at benytte begrebet til en postnational sammenlignende litteraturvidenskab.

Carribien og især Derek Walcotts bøger som eksempel taler Pugh om det „kreolske arkipelag“ som „et produkt af mangfoldige rumlige ruter sammensat af ophobede omkastninger og møder“ (16). Med denne tankegang flytter arkipelaget ind i centrum for det postnationale fordi mange af dem er notorisk vanskelige at udpege og afgrænse, men dog så tilpas sig selv at de kan forhandle mellem de regionale og de globale strømme som har konstitueret dem op igennem historien.

I en nordisk sammenhæng er arkipelaget blevet foreslået af Frist Andersen i hans nye store studie af sydhavsøen. Her skriver han sådan her: „I lyset af de hastigt skiftende og overlappende interessezoner og kulturelle fællesskaber giver det mere mening at skrive litteraturhistorien fra et arkipelagisk perspektiv, der netop betoner disse dynamikker, end fra et øperspektiv, der i reglen er begrænset af en bilateral modstilling af enten nationale eller kontinentale historier.“

I den resterende del af foredraget vil jeg analysere fremskrivningen af en region som en verden (som *Welt*, som *mondialisation*) inden for en enkelt arkipelagisk tekst, Tomas Tranströmers langdigt fra 1974, *Östersjöar*. Men udgangspunkt i ideen om arkipelaget og med hjælp fra de modstandsfigurer jeg har nævnt, vil jeg prøve at vise hvordan Tranströmer ikke skriver en region frem, men en arkipelagisk verden. Efter analysen vil jeg spørge om digtets „counter-mapping“ (Stratford o.a. 121), dets anti-kartografi, kan bidrage til at gentænke den specifikke regionale litteratur som Tranströmer tilhører, den som Kundera omtaler i sit essay som Skandinavien, og som vi inden for regionen ofte foretrækker at kalde Norden.

Arkipelagisk verden

Östersjöar er Tomas Tranströmers eneste rigtige forsøg med den lange poetiske form. Digtet er komponeret i seks dele (eller seks digte) i en fri symfonisk struktur hvor temaer varieres mellem delene. Tranströmer nævner selv i en kort note til digtet at det „styrdes av spontana associationer inom en vid ram“ (Ringgren 16). Tranströmer som ellers er kendt som det fortættede billedes mester stod med langdigtet (hvis det ellers er det det er) over for den udfordring at skrive løsere, mere prosaagtigt, skiftende med koncentrerede passager. Sagt med Magnus Ringgren så er *Östersjöar* en fragmenteret fortælling „kring ett hav, episoder som tillsammans bilder den sammansatta och personligt färgade berättelsen om Östersjön“ – og ifølge Tranströmers note er den kun holdt sammen af hans egen stemme (12). Digtet er centreret omkring Runmarö, en lille ø i Stockholms skærgård hvor Tranströmer boede i perioder som barn hos sine bedsteforældre og senere selv havde et hus. Læseren bringes til det nærliggende Sandhamn, til Gotland, til Letland og mange andre steder. I sin note nævner Tranströmer et besøg i Riga som en af de „manga sa-

ker“ der „fick plass“ i digtet „i fragmentarisk form“ (12). Kommentaren antyder at det er et personligt og eklektisk kort over regionen som han tegner, hvis overhovedet et kort. Derfor betegnelsen anti-kartografi som jeg brugte for lidt siden

Titlen er tilsvarende rig og flertydig. Den primære betydning af ‘sjö’ er indsø, men det kan også betyde hav tillige med stor bølge (SO). Denotationen til indsø forstærker Østersøens lukkede karakter. Der er intet oceanisk ved den. Den usædvanlige flertalsform antyder at der kunne være flere versioner af Østersøen alt afhængig af tiden, stedet og personen, og flertalsformen forstærker desuden konnotationen til ‘store bølger’ eftersom den slags som regel omtales i flertal (Ringgren 12-13). Ifølge titlen er regionen altså relativt intim, foranderlig og præget af bølgenes allestedsnærværende brus. Man kan måske gå så vidt som til at påstå at bølgerne høres allerede i titlens to vokalrimede trokæer: ÖS-ter-SJÖ-er.

Digtet åbner med at se tilbage i tid og udad imod den store verden:

Det var före radiomasternas tid.

Morfar var nybliven lots. I almanackan skrev han upp de fartyg han lotsade – Namn, destinationer, djupgång. Exempel från 1884: Ångf Tiger
Capt Rowan 16 fot Hull Gefle Furusund Brigg Ocean Capt Andersen
8 fot Sandefjord Hernösand Furusund Ångf St. Petersburg Capt
Libenberg 11 fot Stettin Libau Sandhamn (9).

Stednavnene refererer til England, Danmark, Norge, Rusland, Tyskland, Polen, Letland – selv Asien hvis vi regner tigreren med. Senere i digtet viser det sig at blandt andet franske escargoter og caribiske konkylier er en del af stedets inventar, samtidig med at der gøres politiske ekskursioner som inkluderer Sydafrika, Sovjetunionen og Nazityskland. Den verden digtet kalder Östersjöar er tydeligvis et sted med en global horisont og åbne grænser; men det globale manifesterer sig lokalt i hvad der kommer umiddelbart efter denne liste. Her følger vi lodsens langsomme og risikable sejlads i tågen imellem skærgårdsøerne. „just här är vi“, udbryder digteren og barnebarnet idet han udpeger den eksakte lokalitet. Forbindelsen mellem det lokale og det globale forstyrres af sprogvanskeligheder fordi sømændene må kommunikere på „felstavad engelska, samförstånd och missförstånd“ (9). Kommunikationstemaet som Kjeld Espmark har kaldt det, er centralt i digtet. Den vanskelige globale forståelse kontrasteres straks af en fejlfri lokal orienteringsevne udlagt som læsefærdighed: „Ögonen läste rätt in i det osynliga / (Hade han labyrinten i huvudet?)“ – tænker barnebarnet eller digteren om morfaren (10).

Del 1 åbner med denne bevægelse imod havet igennem skærgårdens, eller arkipelagets, labyrint. Også del 2 udvikler sig fra øens indre til det åbne hav, og „når då en punkt där gränserna öppnas / eller snarare / där allting blir gräns“ (13). Grænsen er et andet centralt tema i digtet, et Tranströmer selv peger på i sin note. Den paradoksale formulering tillader adskillige fortolkninger: havets grænseløse flade, havet som et sted

mellem grænser, forestillingen om grænsen som et mødested, havet som landjordens grænse, horisontens grænselinje og ikke mindst, i tiden for digtets udgivelse, den hårde grænse mellem Øst- og Vesteuropa fanget i flugten i et af digtets mest citarede vers: „Men det är långt till Liepāja“ (26). (Liepāja ligger i Letland.) De mange fortolkningsmuligheder opfordrer til en arkipelagisk tænkning. Østersøen er hverken et sted med tydelige grænser som øen, eller som havet et åbent rum. Regionen er præsenteret i det dynamiske billede af lodsens (og billedlig talt poeten) der navigerer i en labyrint af flertydige og mangeartede grænser.

I del 5 genfinder vi horisonten i et komplekst billede som fremhæver digtets medierede karakter, et træk som allerede gjorde opmærksom på sig selv med almanakken. Digteren hævder at han „skriver sen dess ett långt brev till de döda / på en maskin som inte har färgband bare en horisontstrimma / så orden bultar förgäves och ingenting fastnar“ (31). Metaforen handler ikke kun om en manglende evne til at udtrykke sig, den vidner også om en skrift der ønsker at betegne direkte på landskabet, men i stedet finder landskabet inden i skrivemaskinen på forhånd medieret af teknologien. Igennem hele digtet medierer forskellige dokumenter, teknologier og genrer tilgangen til stedet og erindringen, det kan være almanakker, inskriptioner, fotografier, opslagsværker, dagbøger, krøniker, salmer, anekdoter, radiomaster, skrivemaskiner, om det så er en computer.

Et stykke ad vejen er *Östersjöar et dokumentarisk* montagedigt i den modernistiske tradition fra T. S. Eliot og Ezra Pound, men med en helt særlig stemmeføring som grænser til prosa. Et andet prosatræk ved digtet er de voldsomt lange linjer som meget ofte knækkes af siden. Der findes også egentlige prosastykker i digtet. Under alle omstændigheder: *Östersjöar*, dette digt om sted og erindring, har bruddet som sit epistemologiske vilkår, teknologiske og symbolske lag kommer på tværs af den direkte adkomst til stedet og erindringen. Det er Østersøen set igennem Google-Earth – fra før Google-Earth. Det samme gælder akse mellem det globale og det lokale. Det ikke-oceaniske hav tilbyder ingen direkte adgang til en ensartet verden. Den er tværtimod sted for fysiske, politiske, sproglige og teknologiske grænser. Det er et åbent hav af forhindringer, med andre ord et arkipelag.

Længslen efter en tid før medieringens og montagens brud og grænser findes udtrykt i digtets første vers: „Det var före radiomasternas tid.“ Verset trækker selv en grænse i tiden. Historisk tid og klokketiden sætter grænser, men „inne i mig står tiden stilla, oändligt med tid ... ett stilla oändligt tak“ (25-26). En anden arena for grænsens dialektik er havets overflade. Under vandet antager vandmændene en perfekt form, men „tar man upp dem ur vattnet försvinner all form hos dem, som när en obeskrivlig sanning lyfts upp ur tystnaden och formuleras till död gelé, ja de är oöversättliga, de måste stanna i sitt element“ (29). Afasi,

drømme og musik følger her i del 5 som eksempler på denne *undersøiske betydningsdannelse*, en udtryksform som i lighed med vandmændene, er uigenkendelig det øjeblik den tages ud af sit element. Der findes noget der ikke kan udtales, men som fungerer på tonens, stemmens og stilens niveau. Digteren giver det navnet „den stora nattliga stilen“ (30).

Havets store bølger virker på en tilsvarende frekvens. De er allesnærværende: „Östersjön susar också mitt inne på ön, långt inne i skogen är man ute på öppna sjön“ (13). Sådan åbner del 2, og den slutter med at „havblåsten“ bevæger sig rytmisk over øen som „Det torra suset / av stora portar som öppnas och store portar som stängs“ (15). Senere i digtet, det er del 3, hører digteren „suset i granarna. / Det er nära. Det är / idag. / Vågorna är aktuella“ (21). Ordene afslutter en strofe hvor en gruppe mennesker på et gammelt fotografi langsomt udviskes efterladende det mærkbare nærvær af klippelandskabet bag sig som det eneste der modstår tidens tand. Bølgerne og vindens unisone stemme afslutter også digtet som livets og dødens universelle rytme: „Rucklet lyser / av alla dem som fördes av en viss våg, av en viss vind / hit ut till sina öden“ (37).

Ringgren foreslår at slutningen, i stedet for at lukke digtet i en cirkulær form, holder det uafsluttet ved at overlade det til vindens og bølgernes foranderlige bevægelser, og at digtet på den måde opretholder associationens omkringvandrende princip. Derved bekræftes dette udsagn fra del 3: „Sammanfattningen kan inte göras, sammanfattningen är omöjlig“ (22).

Forestillingen om en fundamental natur af sten, bølger og vind kan minde om Spivaks læsning af slutningen på Toni Morrisons *Beloved* i *Death of a Discipline*. Her læser hun vejret som et eksempel på planetaritet. Når den døde er væk og ethvert spor af hende er udvisket, er det eneste der står tilbage planetens nærvær: „The rest is weather. Not the breath of the disremembered and unaccounted for, but wind in the eaves, or spring ice thawing too quickly. Just weather“ (88). Det er den økologiske side af planetariteten, omgivelserne som går fra at være grund til at være figur. I Tranströmers digt opnår Østersøen et mærkbart sprogløst nærvær hinsides enhver tænkelig grænse. På den ene side tilbyder *Östersjöar* denne overskridelse af grænser, et ormehul til en universel eksistens som ikke lader sig oversætte til ord, det Tageldin omtalte om „teologiens forestillede absolutisme“ og Apter kaldte „subjektiv sandhed“. På den anden side giver digtets løse ramme, prosaen og montagen masser af rum til hvad Tageldin kaldte „det verdsliges forestillede relativisme“ og Apter „lingvistisk relativisme“. Som titlen antyder, er der bare for meget af alting til at det kan kortlægges. „Sammanfattningen kan inte göras, sammanfattningen är omöjlig.“ Og så alligevel: en uoversættelig fornemmelse af en verden omend nok så flydende, løber igennem det hele – verden som i *Welt* og *mondialisation*.

Digtets pendlen mellem uoverkommelig immanens og erfaringen af dens overskridelse karakteriserer ikke kun de to sider af uoversætteligheden, de minder også om planetaritetens figurative arbejde hvor den fænomenologiske verdens overskud af mening hele tiden skubber en luftspejling af sandhed foran sig. Hos Tranströmer er billedet sandhedens sted. *Östersjöar* slutter med et billede af et forfaldent fiskerskur. Først minder det digteren om en gammel tyr med ring i næsen der nægter at rejse sig, men så udvikler en anden sammenligning sig langsomt langs de uendeligt lange prosalignende vers:

Så mycket hopkurat trä. På taket de uråldriga tegelpannorna som rasat kors och tvärs på varann (det ursprungliga mönstret rubbat av jordens rotation genom åren) det påminner om något . . . jag var där . . . vänta: det är den gamla judiska kyrkogården i Prag där de döda lever tätare än i livet, stenarna tätt tätt Så mycket inringad kärlek! Tegelpannorna med lavarnas skrivtecken på ett okänt språk är stenarna på skärgårdsfolkets ghettokyrkogård, stenarna uppresta och hoprasade. – Rucklet lyser av alla dem som fördes av en viss våg, av en viss vind hit ut till sina öden (37).

Ledt på vej af fiskerskurets dybe historie („ett okänt språk“) og af planetariteten („jordens rotation“) flytter digtet sig til den jødiske kirkegård i Prag med et ekko fra del 3 hvor en inskription på en døbefont i Gotland stod ud „framlysande / som en tandrad i en massgrav: / HEGWALDR“ (19). Tid og sted kollapser i den langsomme opdagelse af en lighed mellem skurets ødelagte og på kryds og tværs liggende teglpander og de væltede gravsten på kirkegården, og Holocaust og døden får digtets næstsidste ord – de sidste gives som sagt til vinden og bølgerne. Overblændingen mellem teglpander og gravsten giver imidlertid plads til et tredje billede: et arkipelag af spredte elementer kastet omkring i et mønster som har udviklet sig ultra-langsomt. Sådan set bliver det ødelagte tag også en metafor for digtet som selv i kraft af sin montageform kan være et arkipelag. Dette blik på digtet udfordrer den indledende iagttagelse om at digtet er som en symfoni der skrider fremad i tid. Montagen er en mindst lige så passende sammenligning som symfonien.

Betragtet som et digt om sted og erindring antager *Östersjöar* form af et arkipelag. Men sine tekstflader tvinger digtet sin læser til så at sige at springe fra ø til ø. Arkipelaget bliver et billede på Østersøen som helhed. Det er *ikke* begrænset til Stockholms kulturelt signifikante skærgård som vi kender den fra kanoniske værker som August Strindberg's *Hemsöborna* (1887) og Ingmar Bergman's *Sommaren med Monika* (1953). Set fra hovedlandet, og især fra Bergmans film, er et arkipelag som ligger tæt på land et liminalt og eventyrligt sted mellem landet og havet. Set fra den navigerende lods' perspektiv, den cirkende vinds og de allestedsnærværende bølgers, er Østersøen hverken nationens, hovedlandets eller øens sted, men et metamorfosens rum distribueret via det

prosaagtige digts løse ramme og associative logik og dets kronotopiske sammenløb af montage og symfoni.

Norden som arkipelag

Før jeg kan besvare spørgsmålet om hvordan Tranströmers digt kan bidrage til arbejdet med en regional litteratur, må vi danne os et indtryk af den region det handler om. „Mellem Sverige og verden er det trin Skandinavien“, skrev Kundera, og jeg rettede det til Norden. Denne lille sprogforbistring siger allerede lidt om hvor svært det kan være at udpege regionen. Det globale blik på Norden har engelsk som modersmål og kalder regionen for Skandinavien, imens vi inden for regionen som regel reserverer den term til Norge, Sverige og Danmark og kalder den samlede region for Norden, en temmelig lokal betegnelse i grunden der for alle uden for Norden virker for løs og omfattende. Allerede i navnet er grænserne uklare.

Tillad mig at minde jer om hvordan regionen er sammensat sprogligt, historisk og kulturelt. 80% af befolkningen i Norden taler de nært relaterede indoeuropæiske sprog dansk, norsk og svensk. Islandsk har samme stamme som disse men er tættere på det tidligere fælles norrøne sprog. Regionens øvrige sprog, finsk, sámí, og inuit, har i lighed med de nyere tilkommende immigrantsprog andre oprindelser. Igennem vikingetiden og middelalderen fandtes der en fælleskultur fra Grønlands sydspids til Finlands vestkyst, og mellem 1397 og 1523 var regionen defineret af Kalmarunionen, en skrøbelig sammenslutning af de norske, danske og svenske kongedømmer. I de følgende århundreder var regionen delt på kolonial vis mellem den svenske og den danske konge i en skiftende øst-vest-akse, lige indtil selvstændigheden for Norge (1905), Finland (1917) og Island (1918/1943). I dag er Færøerne og Grønland selvstyrende enheder inden for det danske kongerige. I løbet af det 20. århundrede blev regionen kendetegnet af en socialdemokratisk udgave af velfærdsstaten, og der opstod en vis fælleskultur inden for så forskelligartede områder som pædagogik, feminisme og design. I dag fungerer epiteterne skandinavisk og nordisk som globale varemærker i udtryk som Nordic noir og Scandinavian design.

Der findes altså kulturelle, historiske og sproglige grunde til at anse de nordiske lande som en region, også selvom de på ingen måder er udtømmende. Som et forestillet fællesskab refererer regionen til to adskilte diskurser: den ene er udviklet i romantikken i forlængelse af især Gottfried Herder hvor etableringen af en national identitet trak store veksler på vikingetidens og middelalderens fælleskultur og på den måde gjorde nordisk identitet til en integreret del af de respektive landes nationale identiteter. Lyt bare til vores nationalsange. Den anden diskurs er ny og skabt af det globale blik under hvilket regionen forekommer homogen

og skabes udefra såvel som indefra som et globalt *brand*. Set fra litteraturforskningens perspektiv har det globale blik været afgørende for etableringen af regionen som et studiefelt i en postnational tid, og det har allerede produceret en række regionale litteraturhistorier hvoraf de mest omfattende hidtil er *Nordisk kvindelitteraturhistorie* I-V, *A Cultural History of the Avantgarde in the Nordic Countries* I-IV og *Nordic Literature: A Comparative History* I-III. De sidste to er stadig under udgivelse, og der er flere på vej. Jeg bør nævne *Nordens litteratur* som er udgået fra det sted vi er i dag, og *Examining Nordic Cool* som Jens Lohfert Jørgensen præsenterede for os i går.

I den generelle introduktion til *Nordic Literature* – udgivelsen er en del af ICLA's serie af regionale litteraturhistorier udgivet på initiativ af Mario J. Valdés på grundlag af ideer fremsat i hans og Linda Hutcheons antologi fra 2002 *Rethinking Literary History* – kommenterer Mark Sandberg og Stephen Sondrup på regionens status. Skønt den ikke er „aldeles vilkårlig“, skriver de, „er den heller ikke absolut“ (4). Man kan for eksempel fremkalde en alternativ version af regionen hvis man betragter den ud fra de to maritime centre, Nordsøen og Østersøen – et fornuftigt valg fra et historisk handelsperspektiv, og fra arkipelagets. Hvis man gør det bliver Skotland, England, Holland og Tyskland en del af den vestlige region, imens Rusland, Baltikum, Polen og Tyskland kommer til at indgå i den østlige. En anden måde at udstille regionens porøse grænser og forvredne form kunne være ved at pege på Ruslands betydelige indflydelse i Finland, Tysklands betydning for især dansk kultur eller det moderne Islands orientering imod Nordamerika.

Af disse grunde bør nordisk litteraturhistorie og enhver anden beskæftigelse med nordisk litteratur undgå uden videre at bekræfte regionen eksistens, og i stedet betragte arbejdet med nordisk litteratur – med Sandberg og Sondrups ord – som en måde „at teste substansen i den regionale idé igennem sammenlignende litterær analyse“ (4). Regionen kan i forlængelse af Bush fungere som et laboratorium for postnationale litteraturstudier – på den ene side som en nødvendig revision af de nationale litteraturstudier, og på den anden som en lokal modstand til verdenslitteraturens overgribende interesser. Hvad jeg foreslår i dag, er derfor udtrykkeligt ikke en udvidelse af nationalfilologien hvor regionen bliver en supernation. Med det teoretiske afsæt jeg har taget, vil jeg i stedet betragte forskningsfeltet som en nedskaleret komparatisme, som sammenlignende regionale litteraturstudier.

Lad mig slutte med til vende tilbage til mit indledende spørgsmål: Hvis vi fastholder at regionen tilbyder et lovende rum for arbejdet med postnationale litteraturstudier, hvordan kan vi så kvalificere dette rum? På baggrund af min læsning af Tomas Tranströmers *Östersjöar*, vil jeg foreslå seks imperativer, idet jeg minder om at selvom et digt ikke kan forsyne os med en metode, så kan det godt tilbyde os relevante måder at

tænke over et problem på. Fordi imperativerne er trukket ud af mødet mellem Tranströmers digt og den valgte teori udelukker de ikke andre tilgange eller indfald:

Skriv en rumlig historie, ikke en historisk fortælling. Undersøg tiden som den bevæger sig igennem rummet imens ting kommer den på tværs af (rum er forhindringer, tiden flyver), eller undersøg ruter som går på tværs af nationsgrænser på et bestemt tidspunkt i historien; betragt evt. Norden som et arkipelag af øer og halvøer centreret omkring to have med historisk skriftende grænser. (Stedet er det overordnede princip i *Östersjöar*, og digtet udvikles ved bevægelser på kryds og tværs af Østersøen).

Bedriv inklusiv og decentreret kortlægning (eller anti-kartografi). Afgræns et rum, forsøg ikke på at være udtømmende (rum *kan* ikke udtømmes) og undgå at tænke fra centret (tænk fra Runmaröl!). Det vil bl.a. give mulighed for at afsløre stedets magtgeografi (Massey). (*Östersjöar* forsøger ikke at dække hele Østersøen, og digtet er lokaliseret, det taler fra et bestemt sted.)

Tegn verdener, ikke systemer. Gør det ved at forme meningsfulde helheder eller mønstre af en vis rækkevidde defineret ud fra bestemte interesser: det er hvad *Welt* (verdener for mig) og *mondialisation* (formningen af en verden) betyder. (*Östersjöar* konstruerer ikke et system, digtet skaber en verden med udgangspunkt i bestemte erfaringer.)

Sammenlign hændelser, ikke beholdere (som f.eks. nationer). Disse hændelser kan være tekster, begivenheder eller ideer, og de kan være af forskellige art og størrelse så længe de ca. er inden for det afgrænsede rum og udgør meningsfulde helheder. (*Östersjöar* kombinerer meningsfulde begivenheder i ordets bredeste forstand som foregår inden for Østersøområdet uden at være dikteret af området.)

Omdiriger opmærksomheden. Sørg for at det næste stop peger i en anden retning end det foregående uden at tabe fornemmelsen af verden som tekstualitet og forbundethed: brud er velkomne, det er variationer over det samme også. (*Östersjöar* gør afstikkere og varierer temaer, digtets forløb er associativt og ikke kausalt.)

Skriv prosa. Prosa er den skrift der anstrenger sig for at indeholde og få mening med den umådelige fænomenale verden (Ginsburg og Nandrea, Melberg, Andersen 2010). Ved at gøre det søger den ikke bare ud over litterære tekster, den fremprovokerer også sit modbillede: poesien som stedet for den akkurat lige så uoversættelige subjektive sandhed. (*Östersjöar* er et påfaldende prosaisk digt, det giver på den ene side rum til prosaens overvældende mængder af begivenheder og på den anden til poesiens subjektive erfaringer.)

Litteratur

Emily Apter, *Against World Literature*, London og New York: Verso 2013.

Frits Andersen, *Det mørke kontinent: Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo*, Aarhus: Aarhus U.P., 2010.

Frits Andersen, *Sydhavsoen: Nydelsens geografi*, Aarhus: Aarhus U.P., 2018.

Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London og New York: Verso 1983.

Ulrich Beck, *Cosmopolitan Vision*, Cambridge UK og Malden: Polity Press, 2006

Walter Benjamin, „The Task of the Translator“, i *Illuminations. Essays and reflections*, New York: Schocken Books 1969.

Hubert van den Berg o.a. (red.), *A Cultural History of the Avantgarde in the Nordic Countries 1900-1925*, vol. I, Amsterdam: Rodopi, 2013.

Christopher Bush, „Areas: bigger than the nation, smaller than the world“, i Ursula K. Heise (red.), *Futures of Comparative Literature*, New York: Routledge, 2017.

Kjeld Espmark, *Resans formler: En studie i Tomas Tranströmers poesi*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1983.

Michal Peled Ginsburg og Lorri G. Nandrea, „The Prose of the World“, i Franco Moretti (red.), *The Novel*, vol. 2, Princeton: Princeton U.P., 2006.

Milan Kundera, „Die Weltliteratur“, i Theo D’Haen o.a. (red.), *World Literature: A Reader*, New York: Routledge 2013.

Ursula K. Heise, *Sense of Place and Sense of Planet. The Environmental Imagination of the Global*, Oxford og New York: Oxford U.P., 2008.

Linda Hutcheon and Mario J. Valdés (red.), *Rethinking Literary History*, Oxford og New York: Oxford U.P. 2002

Island Studies Journal, vol. 8, no. 1, 2013.

Elisabeth Møller Jensen (red.), *Nordisk kvindelitteraturhistorie* vol. 1-5, København: Rosinante 1993-98.

Doreen B. Massey, *For Space*, London, Thousand Oaks og New Delhi: Sage Publications, 2005.

Elizabeth McMahon, „Archipelagic space and the uncertain futures of national literatures“, i *Journal of the Association for the Study of Australian Literature*. 2013.

Elisabeth McMahon, „Reading the Planetary Archipelago of the Torres Strait“, i *Island Studies Journal*, vol. 8, no. 1, 2013, s. 55-66.

- Arne Melberg, *Aesthetics of Prose*, Bergen: Fagbokforlaget, 2008.
- Jonathan Pugh, „Island Movements: Thinking with the Archipelago“, i *Island Studies Journal*, Vol. 8, No. 1, 2013, s. 9-24.
- Magnus Ringgren, Det är inte som det var att gå längs stranden. En guide til Tomas Tranströmers Östersjöar, Stockholm: Bokbandet 1997.
- Steven P. Sondrup og Mark Sandberg. „General Introduction“, i Steven P. Sondrup og Mark Sandberg (hovedredaktører) og Thomas A. DuBois and Dan Ringgaard (bindredaktører), *Nordic Literature: A Comparative History. Volume I: Spatial Nodes*, Amsterdam: John Benjamins, 2017, s. 1-18.
- Gayatri Chakravorty Spivak, *Death of a Discipline*, New York: Columbia U. P., 2003.
- Elaine Stratford o.a. (red.), „Envisioning the Archipelago“, i *Island Studies Journal*, vol. 6, no. 2, 2011, s. 113-130.
- Svensk ordbok* (SO) <https://svenska.se/om/om-ordbockerna/#so>
- Shaden M. Tageldin, „Untranslatability“, i Ursula K. Heise (red.), *Futures of Comparative Literature*, New York: Routledge, 2017.
- Tomas Tranströmer, *Östersjöar*, Stockholm: Bonniers, 1974.